

Upor 2. gorskega strelskega polka v Codroipu 1918

Miha Šimac*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 355.48(450)"1918"

Miha Šimac: Upor 2. gorskega strelskega polka v Codroipu 1918. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 4, str. 5–20

Prispevek na osnovi slovenskih in tujih spominskih zapisov in dunajskih dokumentov opisuje upor v Codroipu in prvič predstavlja zbrane podatke o padlih slovenskih fantih. Do danes namreč še vedno ne poznamo vseh njihovih imen.

Ključne besede: avstro-ogrska vojska, 2. gorski strelski polk, Codroipo, upor, 1918, Italija

1.01 Original Scientific Article
UDC 355.48(450)"1918"

Miha Šimac: The Revolt of the 2nd Imperial-Royal State Alpine Rifles in Codroipo in 1918. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 4, pp. 5–20

The article presents on the basis of Slovene and foreign memoires and Vienna documents the revolt in Codroipo, and it for the first time also brings collected information on the fallen Slovene soldiers. Not all of them have already be identified.

Key words: Austro-Hungarian army, 2nd Imperial-Royal State Alpine Rifles, Codroipo, revolt, 1918, Italy

* Miha Šimac, asist. dr., Teološka fakulteta UL, Katedra za zgodovino Cerkve in patrologijo, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana, miha.simac@teof.uni-lj.si

Lojze Ude je na posvetu zgodovinarjev v Novi Gorici l. 1968 predaval o uporih slovenskega vojaštva v času dvojne monarhije. Sam je upore v letu 1918 opredelil v tri skupine: a) upor mornarjev v Boki Kotorski februarja, ki je izbruhnil zaradi zaradi socialne stiske; b) upor čet v zaledju v maju in c) upor enot na frontah oktobra t. l.¹ O prvem govori knjiga Rafaela Perhauca, *Upor mornarjev v Boki Kotorski*, simbol druge skupine, pa je opisal Prežihov Voranc v svoji knjigi *Doberdob*. Mnogo manj pa je znanega o zadnji skupini uporih enot na fronti v oktobru 1918. Med temi je treba posebej izpostaviti prav upor 2. gorskega strelskega polka v Codroipu. O tem uporju je bilo po vojni napisanih nekaj prispevkov, Ernest Adamič pa ga je celo uporabil za zgodovinsko ozadje svoje mladinske povesti *Ljudje v viharju*,² ki je izšla pred začetkom druge svetovne vojne. V njej je upodobil učitelja in rezervnega poročnika Slavka Vuka,³ pa tudi nekatere druge resnične osebe, ki so sodelovale v tem uporju. Podrobneje pa se je s proučevanjem tega upora ukvarjal prav Lojze Ude in na posvetu zgodovinarjev predstavil tudi dokumente in uradna poročila o uporju.⁴ Od takrat naprej pa se – če odmislimo posamezne časopi-sne članke⁵ – s samim uporom podrobneje ni nihče več ukvarjal.

OKTOBER 1918

Lojze Ude se je v oktobru 1918 iz vojaškega pripora⁶ vrnil k 2. gorskemu strelskemu polku. Ta je bil takrat v sestavi 44. strelske divizije, ki je bila v tistem času v zaledju fronte. Poleg 2. gorskega strelskega polka so divizijo sestavljali

¹ Predavanje je izšlo v *Zgodovinskem časopisu*. Glej: Lojze Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 185–205.

² Prim. Ernest Adamič, *Ljudje v viharju: povest o koncu vojne*, Mladinska matica, Ljubljana, 1940.

³ Slavko Vuk, roj. 1. Junija 1897 v Sovodnjah. Med prvo vojno je bil (leta 1915) mobiliziran in vpoklican k LIR 27 oz. kasnejšemu 2. gorskemu strelskemu polku. Po vojni je dolgo let kot učitelj poučeval na Vrhniki. Prim. Arhiv Slovenije, AS 231 Ministrstvo za prosveto, personalne mape, škatla 50. O Slavku Vuku glej med drugim tudi: Franc Kranjc, Lovska družina. *Naš časopis: glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva občine Vrhnika*, leto 5, številka 33, april 1977, str. 8.

⁴ Prim. Lojze Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 185–205.

⁵ Prim. Marko Waltritsch, Upor slovenskih vojakov v Codroipu (5). *Primorski dnevnik*, 10. 11. 1993, str. 9. V omenjenem članku je zanimiv zapis izpod peresa župnika Vitta Zorattija. V eni od svojih knjig, posvečenih Codroipu, je namreč zapisal, da so se v kraju uprli vojaki – Slovaki!

⁶ Ude je zapisal, da je bil avgusta 1918 aretiran in postavljen pred vojaško sodišče, saj je bil osumljen ščovanja k uporju in dezertaciji ter jugoslovanske propagande. V: Curriculum vitae, v: AS 1193- Lojze Ude, t.e. 1, ovoj 5.

še 21. spodnjeavstrijski strelski polk, 2. zgornjeavstrijski strelski polk in korški 1. gorski strelski polk. 2. gorski strelski polk, ki so ga v veliki večini sestavljali slovenski možje in fantje, je bil nastanjen na dveh krajih: njegov I. bataljon je bil v vasi Iutizzo, II. in III. bataljon pa sta bila nastanjena pol ure hoda stran, v mestu Codroipo, zahodno od Vidma (it. Udine).

Razpoloženje v polku je bilo v oktobru precej klavrno, možje so bili naveličani vojne in vojaške službe. Metod Golmajer se je ob 10. obletnici upora v Codroipu takole spominjal tistih oktobrskih dni: »Pusto vreme, mnogo štracpov, kuhana voda trikrat na dan – to se je vleklo do dne 24. oktobra.«⁷ V polku so se vse bolj pričele oglašati tudi slovenske pesmi: »Vedno pogosteje so se slišale pesmi kot Hej Slovani! Eno devo le bom ljubil in narodne, o Soči, saj je ta čas imel polk izvrsten kvartet,⁸ v katerem je desetnik S. Mandelj pel prvi tenor, ostale pa L. Ude, J. Vuk in E. Adamič.«⁹

Ob tem naj bi potekali, kot se je kasneje spominjal Alojz Ankon, tudi tajni sestanki, vsi z mislijo na to, kako se znebiti uniform:. »Po trije smo se sestajali v sobi nekega kmeta. Med seboj smo se spoznavali samo po parolah. Civilist, ki je govoril italijansko in še precej nemško, nam je prinašal novice o bojih na fronti in razlagal, kako naj nagovorimo ljudi k dezertiranju. Obljubljal jim je skrivališča in hrano. Premislimo, kako bi se dalo upreti, raznašajte govornice o uporih in bližnjem koncu ...«¹⁰ Te trojke pa so prehiteli dogodki ob koncu oktobra.

UPOR

24. oktobra 1918 je namreč prišlo povelje, da se mora polk pripraviti za odhod na fronto. To je vojake neprijetno presenetilo. Začele so se mrzlične priprave, vojaki so natovarjali pratežne vozove, prevzemali strelivo, rakete, ročne granate in rezervno hrano: »Pa so nam našteli patronov, ročnih granat, svetlobnih raket, itd., da so se trgali stari nahrbtniki. Torej tako: namesto hrane – svinec in žveplo!«¹¹ Ali kot je zapisal Ernest Adamič: »Bilo je tam mnogo

⁷ Metod Golmajer: Upor v Codroipi (Spomini ob desetletnici). *Slovenec*, 24. 10. 1928, str. 6.

⁸ Kvartet so torej sestavljali: S.? Mandelj, Lojze Ude, Ernest Adamič in J. Vuk. Tega v vojaških zapiskih doslej ni bilo mogoče najti, zato pa je največkrat omenjen Slavko Vuk. Morda je bil v resnici član kvarteta prav Slavko Vuk, kasnejši učitelj, po katerem je Ernest Adamič tudi upodobil glavnega junaka v svojem romanu *Ljudje v viharju*.

⁹ Upor slovenskega polka v Codroipi. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Pri-morski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Metod Golmajer: Upor v Codroipi (Spomini ob desetletnici). *Slovenec*, 24. 10. 1928, str. 6.

svinca, malo kruha, v srcih pa se je kopicilo in potrebna je bila zgolj iskrica, da bo zagrmelo.«¹²

V mestu so se pod večer na glavnem trgu začeli zbirati vojaki. Tam so bili, slab lučaj drug od drugega, častniška menza, vojaški dom (Soldatenheim) s trgovino, armadno skladišče in blizu njega še kantina. Vojaki so se kmalu po opravljenem pregledu orožja in opreme nagnetli tja, da bi s kozarcem vina poplanknili bridko razočaranje. Med temi, ki so prišli v kantino, so bili tudi tržiški fantje. Janez Zaplotnik je bil tistega dne na obisku pri svojem prijatelju, četovodji Andreju Dobrinu. Ta pa je bil o stanju v polku očitno bolje poučen kot Zaplotnik: »Bil sem ravno v Codrojni pri prijatelju četovodji Andreju Dobrinu (Damulnekov Dřejček), ko sva šla v kantino in tam mi pravil pri kozarcu vina: nocoj bo še hudič (vrag), ker on je dobro vedel, kaj bo in je šel k svoji četi in meni je rekel naj ne čakam noči kot ponavadi.«¹³

Zaplotnik je odšel iz kantine, ko so bili vojaki še »dobre volje«. Toda kaj kmalu so postajali vse glasnejši in med njimi so se oglasili taki, ki so pričeli zabavljati in se pridušati, da ne bodo šli več na fronto. Ko se je kantinar zbal in se upiral točiti, je začelo vse bolj kipeti. V lokal je planila oficirska patrolja, ki jo je vodil osovraženi sudetski Nmec, nadporočnik Bediaček. Začel je kričati nanje, jih zmerjati in groziti s pištolo, če hitro ne zginejo iz lokala. Takrat pa je završalo in pritisnili so z vseh strani na patroljo in jo začeli riniti iz kantine. Kot nalašč je na trgu eksplodirala ročna bomba, kar se je v tistem napetem trenutku zazdelo kot znamenje za splošni upor.¹⁴

Nekateri vojaki so odšli k svojim stotnijam, od tam pa so potem prinesli orožje, zlasti ročne granate in rakete. Na glavnem trgu je bilo na lepem zaslišati klic: »Živela revolucija! Živela Jugoslavija!« Vojaki so začeli popevati slovenske pesmi. Posebno odločni so bili moštvo strojnih oddelkov in napadalni vodi. Ena skupina je iz kantine vdrla v magazin in začela pleniti, drugi pa so tekli po orožje. Iz vseh bivališč raztresenih po mestu, so se vojaki z orožjem v roki priključili razburjeni množici, ki je vrvela po trgu in ulicah. Bili so prepričani, da je trenutek, ki so ga čakali in ga ne smejo zamuditi, zdaj tu. Stotnik Karl Czeppan, ki je opazil vso resnost položaja, je želel ohraniti red med moštvom, zato je poklical ritmojstra von Deckna, naj njegova stotnija pošlje pomoč, da bi upor zatrla. Ta pomoč pa se je morala umakniti vedno večji množici upornih vojakov, ki so prinesli na glavne ceste vse strojnice. V

¹² Upor slovenskega polka v Codroipi. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Pri-morski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

¹³ *Nekaj spominov kako se je začelo samo gibanje za upor proti bivši Avstriji 1918*. V: Tržiški muzej, novejša zgodovina, 1. svetovna vojna, ovoj 12.

¹⁴ Upor slovenskega polka v Codroipi. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Pri-morski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

tej zmešnjavi so se vojaki polastili tamkajšnjih velikih vojaških skladišč in jih izpraznili.¹⁵

V Iutizzu, kjer je bil I. bataljon, je bil tudi Lojze Ude. Tudi tu so se fantje spraševali o smiselnosti nadaljnega bojevanja in so želeli preprečiti odhod na fronto. V vasi je zadonela slovenska pesem, ob tem pa so tu in tam pričeli spuščati rakete v zrak. In med petjem je bilo slišati vzklike: *Dol' z vojsko, dol' z Avstrijo, živijo Jugoslavija!*¹⁶ Ude je kot poročnik stopil med pevce. Bili so ga sicer veseli, nekateri pa so se zanj celo nekoliko zbalii za njegovo življenje, ob tem pa omenili še, da bi v enoti bilo potrebno vzpostaviti več zaupanja med slovenskimi častniki in vojaki, kakor je opisal v Avtonomistu. Ob tem je vse seveda zanimalo kaj se dogaja v Codroipu in kakšne so tamkajšnje razmere.¹⁷ Z željo, da bi se seznanil s položajem, se je tja podal Ude sam. Ob prihodu v mesto je opazil znamenja upora: »Glavni trg pa je nudil ves divje krasni prizor upora. Rakete so ga razsvetljevale. Pokanje pušk, strojnih pušk ter ročnih granat se je mešalo z vpitjem ljudi. Iz 'soldatenhajma' so valili fantje velik sod. Naokrog po tleh je bilo vse pokrito z deskami razbitih zabojev, s papirjem in najrazličnejšo robo, kar je je premogla trgovina 'soldatenhajma'.«¹⁸

Vojaki so ga kot častnika sprva ustavili, ko pa so videli, da je Slovenec, so ga spustili naprej. Lojze je želel obiskati svojega prijatelja, poročnika Antona Končana iz Domžal. Tega je Ude poznal še iz gimnazije, saj je bil tudi Končan zavodar in sta maturirala istega dne.¹⁹ Svojo vojaško pot je Anton Končan začel pri strojnih puškah 59. salzburškega pehotnega polka,²⁰ kasneje pa se je znašel pri 2. gorskem strelskem polku. Posebej se je izkazal v hrabrem nastopu na Sv. Gabrijelu (646 m) in kasneje ob reki Piave, za kar je bil dvakrat odlikovan s srebrno medaljo 1. razreda.²¹ V letu 1918 je bil povišan v poročnika pri 2. gorskem strelskem polku in naj bi – kot se je spominjal Slavko Vuk – bil tisti znani poveljnik oddelka strojnih pušk, ki so bile v času upora v codroipskem zvoniku.²²

¹⁵ Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti. *Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 1.

¹⁶ Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 1. 12. 1923, str. 2.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prim. X. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1914/1915*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1915, str. 18–21.

²⁰ Prim. XI. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1916, str. 10–11.

²¹ Prim. XII. In XIII. *Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskih letih 1916/17 in 1917/18*, Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1918, str. 17.

²² Prim. Ernest Adamič, Upor v Codroipu. *Delo*, 9. 10. 1968, str. 3.

Slika 1: Zvonik v Codroipu 2011 (foto: Miha Šimac).

Prijatelja je Lojze našel v njegovem stanovanju in ga povprašal o pripravljenosti na приход nemških čet. Končan mu je samozavestno odvrnil, da so za ta slučaj njegove strojne puške pripravljene. Ude je o tem odgovoru zapisal: »Lepo in hudo preprosto,« sem pomislil in pogledal v njegove vesele, mirne oči. Blagodejno je vplivala name ta neposrednost volje in besede, dejanja. Ko mi je še povedal, kako so podkurili generalu, ki jih je prišel zmerjat, razgnali 'berajtsaft' ter napodili nemške in nekatere slovenske oficirje, sva si krepko stisnila roke in se poslovila.« Iz opisa je mogoče razbrati, da se je Ude poslovil in zapustil Codroipo že pred spopadom.²³

Poveljstvo polka je namreč zaprosilo pomoči od zunaj za boj proti upornikom v Codroipu. Še isto noč so proti mestecu odkorakali trije nemško-avstrijski polki, ki so bili v bližini, in sicer koroški 1. gorski strelski polk, zgornjeavstrijski 2. ter spodnjeavstrijski 21. strelski polk.

»Bil sem telefonist pri 3. bataljonu, ravno tedaj v službi,« pripoveduje dekan Janez Sladič,²⁴ »Ne spominjam se več ali je prišel v telefonsko sobo komandant bataljona ali celo brigade. Nekdo je zavpil na glas, če ne zgine, bo dobil 'kišto' sladkorja v hrbet. Moral sem poslati poziv nemškim in madžarskim polkom za pomoč. Slovenski častniki so neprestano prihajali spraševati, kakšna poročila sprejemam in oddajam ter so bili na tekočem. Zveza z zvonikom je bila hitro vzpostavljena. Kdor pozna Codroipo ve, da obvlada zvonik mesto in okolico. Tja gor sem sproti poročal, kje so Nemci, kakšen ukaz imajo, kakšno je razpoloženje med našimi ljudmi in kje so vkopani. Obramba je bila najbolj odvisna od posadke v zvoniku.«²⁵

Pripadniki 2. gorskega strelskega polka so namestili strojne puške po glavnih cestah, križiščih, te pa so bile tudi v zvoniku codroipske cerkve. Med drugo in tretjo uro ponoči se je pričelo strahovito pokanje med slovenskimi in nemškimi polki, strojnice so zaregljale svojo smrtonosno pesem in pri tem se za količino streliva nihče ni preveč menil, tako da je praporščak Franc Kvas slovenske vojake moral opozarjati, da naj vendarle pazijo na strelivo in varčujejo z njim.²⁶

V Iutizzi, kamor se je medtem vrnil Ude in kjer je bil I. bataljon, oboroženega odpora ni bilo. Takoj po Udetovem prihodu, ga je opazil major in mu ukazal, naj ljudem pove, da se približujejo nemški polki:

»Gospod poročnik, pojdite k ljudem in jih pomirite, povejte jim, da enaindvajseti polk koraka proti Iutizzu in Codroipu.« *Iznenadilo me je. Odhitel sem*

²³ Lojze Ude, *Upor slovenskega polka v Furlaniji. Avtonomist*, 1. 12. 1923, str. 2.

²⁴ Janez Sladič, roj. 10. 12. 1898 Mirna, m. 29. 6. 1923, umrl 15. 3. 1980 Trboje. *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*, str. 463.

²⁵ *Upor slovenskega polka v Codroipi*. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Primorski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

²⁶ Ivan Debevec, *Pred razpadom na fronti. Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 1.

k ljudem. Še so se posvetovali. Ko sem začel govoriti, so bližnji utihnili, par oddaljenejših pa je uporno zakričalo. Da so dosegli, kar so hoteli in da takega polka pač nihče ne bo pošiljal v fronto, da naj vztrajajo v svoji volji upora, da pa bi bilo nesmiselno streljati na ljudi, ki so morda ravno tako naveličani vojne kot mi, sem jim odgovoril. /.../ Še so se pogovarjali, ko je pritekel fant in zaklical: »Gredo!«

Gruča se je zamajala. »Udarimo!« so zaklicali nekateri in hiteli po orožje.

»Naj nas razorožijo!« so klicali drugi.

»Po njih!«

»Nikar! Kaj nam morejo!«

Nemci pa so že korakali v vas, z nasajenimi bajoneti pritiskali na nas, neoborožene. Drzen Nemec, morda četovodja je korakal pred nemško patroljo in z glasom, ki se je grozno odbijal od hiš in se razlegal v noč, vpil: »Auseinander, Waffen niederlegen!«. Na hodišču nad svojo glavo sem zaslišal tisto rožljanje, ko strelec sune par patronov v strojno puško, a nato pritisne na gumb in v mesto ljudi sproži grohotajočo se smrt. Slišal sem nato klic »Ne streljaj!« in kratko preriravnje. Že so zasedli Nemci vsa pota in zastražili hiše. Le par strelav je padlo.

Poleg mene je nekdo zastokal od jeze in sramote. Tudi meni je bilo tako. Zbežal sem v svojo sobo. Ena sama, divja, žareča misel je krivila moje žile, trepetala v vsem telesu, butala v srcu in možganih: čemu nisi zapovedal: ogenj, ogenj, ogenj! O, ta »Auseinander!«²⁷

O UPORU Z »DRUGE STRANI«

Avstrijski štabni častnik, stotnik Constantin Schneider, ki se je med uporom znašel v štabu 44. strelske divizije, je v svojih spominih opisal upor v Codroipu »z druge strani«. Prav zato so ti zapisi še posebej zanimivi, saj so takšni spomini nadvse redki. V prostem prevodu lahko med drugim beremo:

»Pred Codroipom leži majhen kraj Iutizzo, v katerem je nastanjen bataljon polka, ki se je uprl. Ko se peljemo mimo njega, padejo vse maske in vsi olupševalni poskusi, ki so hoteli pripetljaj prikazati kot izrojen pijančevalski eksces. V tem kraju ni bilo nobenega razloga za pijančevanje, kljub temu pa je bila na cestah tuleča množica vojakov, ki je zavzela grozečo držo, takoj ko je v avtu opazila brigadirja – strelji švigajo mimo nas in občutek, ko me obstreljujejo lastni možje, je brezmejno mučen. V tistem trenutku bi lahko postal strahopeten in takrat sem tudi bil – zdaj vem. Vse vrste muk v ognju sem dobro prenesel, ampak to doživetje danes je bilo preveč! To je bila meja tistega, kar sem lahko prenesel. Brigadir je avtu pustil nadaljevati pot, dokler ni prispel

²⁷ Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 8. 12. 1923, str. 2.

do južnega konca Codroipa. Tukaj so nas ustavili. Izstopimo. Gosta množica ljudi, v glavnem vojakov, se gnete ob vhodu v mesto. Vojaki stopijo do nas in nas predirljivo opozorijo, naj ne nadaljujemo poti. Na bližnjem glavnem trgu je slišati pravo bojevanje, strele iz pušk, strojnic, eksplozije granat. V nesmiselnih količinah so izstreljevali svetlobne rakete. Tudi v Iutizzu, torej za našim hrbtom, je bilo streljanje, tako da stojimo med dvema ognjema. Ničesar ni bilo mogoče narediti. Ko hočemo proti glavnemu trgu, proti nam udari ogenj. Odkrijemo tudi, da z zvonika streljajo mitraljezi. Iz previdnosti so jih tam zgoraj postavili že pred meseci, da bi streljali na sovražna letala. Zdaj so usmerili ogenj na poti, po katerih prihajajo nemški polki. Poleg vsega so ti mitraljezi opremljeni z novim fosforjevim strelivom, ki ima to lastnost, da prikaže pot izstrelka. S temi morilskimi izstrelki, za katere se zdi, da so vsi iz malih iskric, je prekrita cesta. Minejo ure, preden prispejo vse čete. Šele ob polnoči se to zgodi, in brigadir jim lahko da zadnje ukaze. Vendar so tudi uporniki postali močnejši, izmenjujejo se svetlobni signali med obema krajema in čez polja se plazijo sumljive postave iz enega kraja v drugega. Oba nemška polka dobita ukaz, kraj Codroipo v krogu povsem obkoliti, vsakemu polku pa je treba dodeliti južni in severni polkrog. Patrulje, ki so odšle takoj proti kraju, dobijo ogenj. Brigadir še odlaša z ukazom za napad, kajti noče bitke med lastnimi možmi. Medtem se na obrobju začne razorožitev regimenta. Ravno tukaj, kjer je brigadir z mano, so prizori grozoviti. Tudi oficirji so osumljeni, da so udeleženi pri uporih, seveda samo tisti, ki so slovenske narodnosti.«²⁸

Iz zapisov Constantina Schneiderja je mogoče razbrati zanimiv podatek o fosforjevem strelivu, pa tudi, da so bile strojnice nameščene v codroipski zvonik že pred samim uporom, in sicer zato, da bi lahko streljali na morebitna sovražna letala. Vse doslej se je namreč zdelo, da so te strojnice v zvonik namestili slovenski fantje med uporom.

Boji v Codroipu so trajali vso noč: »/.../ V Codroipu so se borili celo noč do jutra. Mnogo jih je padlo. Zadnje besede upornika Pavliča, ki je umiral v naročju poročnika Končana, so bile: 'Vsaj vem, zakaj umiram.' V teh besedah pa je bila vsa slast porajajočega se spoznanja nečesa velikega, v čemer je najbrže ves smisel življenja in smrti: nujnosti borbe za priznanje človeškega dostojanstva. A tudi v Codroipu je zmogla orožje upornikov premoč nemških polkov.«²⁹

Na drugi strani pa je Schneider spopad med uporniki in četami, ki so upor skušale zatreti opisal tako: »25. X. je v tej žalostni situaciji minila polnoč. V hišah, ulicah in na polju je bilo še slišati posamezne strele. V mestu samem je bil ogenj še živ. Strojne puške na zvoniku so streljale brez prestanka, hišo

²⁸ Constantin Schneider, *Die Kriegserinnerungen 1914–1919*, Böhlau Verlag Ges. M. b. H. und Co. Kg, Wien – Köln, Weimar, 2003, str. 574.

²⁹ Lojze Ude, *Upor slovenskega polka v Furlaniji*. *Avtonomist*, 15. 12. 1923, str. 2.

ob cerkvi je zasedla jurišna četa in ves čas skozi okna metala ročne granate, tako da se ji nikakor ni bilo mogoče približati. Ob 3h zjutraj je postalo bolj mirno. Samo še posamezni strelji so leteli proti mestu mojega brigadirja. Čete so opravile naloženo grenko delo. Sedel sem v avto in kljub hudemu mrazu lahko spal eno uro. Posamezne strojne puške so še streljale ... so to naši ali sovražnikovi, kot jim moramo zdaj reči? Ob petih je zavladal popoln mir. Nemške čete so po previdnem napredovanju končno zasedle glavni trg, zadnji skrivni kotički upornikov so se čistili, končno so bile vse skupine razorožene in njihovo orožje in strelivo spravljene na varno. Ob osmih je bilo vsega konec. Kraj so zaradi varnostnih razlogov zasedle nemške (dežurne) enote. Utrujen in zlomljen zaradi dogodkov sem se odpeljal nazaj k divizijski komandi. Mukoma mi je uspelo dogodke in vtise kronološko razvrstiti, kajti doživel sem jih le napol pri zavesti. Na komandi so bili napisani protokoli. Preštete žrtve nočnega boja. Približno 40 mrtvih in ranjenih, uporniki in napadalci pa so imeli pri teh izgubah enak delež.«³⁰

PO ZADUŠITVI UPORA

Drugi gorski strelski polk so razorožili in mu pobrali vse orožje, strelivo in sploh vsako malenkost, ki je bila sumljiva, ter ga zastražili. Stražarske posle je opravljal koroški 1. gorski strelski polk. Janez Zaplotnik je v svojih spominih o tem zapisal: »Bili smo zastraženi kot največji zločinci par dni in ako si hotel na svojo potrebo je šel stražar ali celo dva s teboj. Samega te niso pustili, če si bil prav brez orožja.«³¹

Res so zaprli in po nekaterih poročilih odgnali več kot 200 pripadnikov 2. gorskega strelskega polka v divizijske zapore. Vojaška oblast se je potrudila, da bi kar se da hitro lahko pričelo poslovati naglo sodišče. Za to je bil tja poslan vojaški sodnik dr. Franz Bytzek. V poročilu z dne 27. oktobra pa je Bytzek poročal, da ni nobenega pravnega razloga za sojenje, ker naj bi bili vsi glavni voditelji upora ubiti v boju, za druge pa ni mogoče zbrati dovolj dokazov v predpisanem roku 48-tih ur. Zato je bilo mogoče proti osumljenim uvesti le redni postopek.³²

Upor pa ni bil brez smrtnih žrtev. Ivan Debevec je že v decembru 1918 pisal, da so bile izgube znatne, saj naj bi 2. gorski polk imel 10 ubitih in 30

³⁰ Constantin Schneider, *Die Kriegserinnerungen 1914–1919*, str. 575.

³¹ Nekaj spominov kako se je začelo samo gibanje za upor proti bivši Avstriji 1918. V: Tržiški muzej, novejša zgodovina, I. svetovna vojna, ovoj 12.

³² Prim. Lojze Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 202.

ranjenih,³³ medtem ko je Ivan Matičič v svojih spominih omenjal sedem padlih.³⁴ Tudi Ude sam je v *Avtonomistu*, ko je objavil svoje doživljanje dogodkov ob uporu, dejal, da je do takrat slišal različne številke o padlih v teh spopadih.³⁵ Šele v 60-tih letih, ko je pripravljaj svoj prispevek o uporih vojakov, je v dunajskih arhivih našel uradno poročilo, ki navaja, da so »do sedaj znane izgube: 1 praporščak 2. strelskega polka je bil ranjen, med moštvo pa je bilo 6 padlih in okoli 25 ranjenih iz različnih polkov in formacij, ki so se v tistem času nahajale v Codroipu.«³⁶ Lojze Ude se je v svojem članku o uporu najbrž nehote zmotil, saj je zapisal, da je šlo za **praporščaka 2. gorskega strelskega polka**, to pa ne ustreza dejanskemu zapisu v poročilu, saj je bil ranjeni praporščak pripadnik 2. linškega strelskega polka.³⁷

Od šestih padlih vojakov je bil en vojak pripadnik 2. strelskega polka (Linz), preostali pa so bili iz moštva 2. gorskega strelskega polka. Iz časopisnih zapisov, spominov in uradnih dunajskih poročil lahko izvemo le omembe nekaterih padlih, dvakrat pa sta omenjena priimka:

- a) že omenjeni vojak **Pavlič**, ki je umrl v naročju poročnika Končana;
- b) v uradnem poročilu lahko preberemo, da naj bi bil v samem spopadu ubit tudi »kolovodja« upora, strelec **Kocjančič**, pripadnik 3. jurišne čete, udeležen pri napadih z metalci ročnih granat. Bil naj bi – kot je zapisano v poročilu – »znan kot razgrajac in vdan pijači«.³⁸
- c) Klemenčič je v svojem odgovoru na vprašanje Ernesta Adamiča o spominih navedel še padlega vojaka, ki naj bi bil doma nekje iz Gorenjske: »Koliko je bilo žrtev v spopadu s četami, ki jih je komanda poslala nad nas in ki so obkolili mesto, ne vem. Vem le za fanta, doma nekje z Gorenjske, ki mi je nekaj trenutkov pred smrtjo govoril o svojem dekletu, ki jo bo videl, ko bo konec vojne. Ker se mu na hodniku, kjer smo se zbirali, da bi šli na ulice, ni dovolj hitro umaknil, je lajtnant Sedlatschek, sudetski Nemec, potegnil pištolo in fanta ubil. Še danes vidim njegove široko odprte mrtve oči, ki jim ni bilo dano, da bi videle rodno Gorenjsko.«³⁹

³³ Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti. *Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 1.

³⁴ Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah*, Karantanija, Ljubljana, 2006, str. 222.

³⁵ Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 5. 1. 1924, str. 2.

³⁶ Bericht vom 44. Sch. D. Kmdo, Op. Nr. 772/1 vom 25. Oktober 1918. V: ÖSTA/KA, AOK, Op. Abt., Ktn. 357.

³⁷ Prim. Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 202. V uradnem poročilu dobesedno piše: »1 Fähnrich der Sch. Rgt. 2 verwundet /.../«. Glej: Bericht vom 44. Sch. D. Kmdo, Op. Nr. 772/1 vom 25. Oktober 1918. V: ÖSTA/KA, AOK, Op. Abt., Ktn. 357.

³⁸ Bericht von Hptm. Aud. Dr. Franz Bytzeck, Ger. D. Isa. V: ÖSTA/KA, AOK, Op. Abt., Ktn. 357.

³⁹ Upor slovenskega polka v Codroipi. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Pri-morski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

Žal pri tem opisu Klemenčič ni navedel nobenega priimka ali imena. Zanimivo je, da je v *Koledarju za navadno leto 1921*, ki ga je izdala *Narodna tiskarna v Gorici*, tudi še zapis o padlem vojaku *Fr. Duganu*, ki je bil doma iz »duhovnije Logje« in je »padel 1918 v Codroipu v Italiji.«⁴⁰ Sklepali bi lahko, da je bil tudi on eden od vojakov, padlih v tem uporu 2. gorskega strelskega polka, za zdaj pa tega še ni mogoče z gotovostjo potrditi. V Uradnem listu iz leta 1921 se najde tudi ime *Jožefa Meserka*, roj. 1898, iz Tihaboja pri Trebnjem, ki je nazadnje služil pri 12. stotnji 2. gorskega strelskega polka in naj bi izgubil življenje septembra oz. oktobra 1918 med uporom v Codroipu.⁴¹ Glede na to, da je prihajal iz III. bataljona, ki je bil do vratu vpleten v upor, je najbrž tudi on bil žrtev teh spopadov. Še vedno pa (za zdaj) žal ne poznamo prav vseh imen padlih v codroipskem uporu.

Slika 2: Pogled z zvonika v Codroipu 2011 (foto: Miha Šimac).

Ko so bili pripadniki 2. gorskega strelskega polka razoroženi in zastraženi, je na novo imenovani brigadir generalmajor Gustav Rubritius⁴² poklical k sebi vse častnike in podčastnike upornega polka ter jim dal prebrati znani Karlov

⁴⁰ *Koledar za navadno leto 1921*, Narodna tiskarna v Gorici, Gorica, 1920, str. 45.

⁴¹ Za opozorilo na ta zapis se zahvaljujem Klemenu Lužarju.

⁴² Generalmajor Gustav Rubritius je bil ob začetku vojne polkovnik in poveljnik 4. polka tirolskih gorskih strelcev. V generalmajorja je bil povišan 1. 8. 1918.

manifest. Ob tem jih seveda ni pozabil opozoriti na disciplino in druge dolžnosti avstrijskega vojaka. Tudi zbranemu moštvu so pozneje dali razumeti, da je tak madež mogoče izbrisati samo s krvjo. Takšne besede in pozivi pa, kot je zapisal Debevec, na zavedne može, ki so se na bojiščih pogumno bojevali vso vojno, niso imele velikega vpliva.⁴³

VNOVIČEN UPOR PROTI ODHODU NA FRONTO

Dne 28. oktobra so jim dali zopet orožje in jim sporočili, da bodo odšli proti Tilmentu. Vojaki so molče korakali proti Tilmentu in še prek de Cusaresa. Tu in tam naj bi bilo občasno slišati strele ali pa so jih osvetljevale rakete. »Kadar je kak višji mimo vozil, zaorilo je enoglastno novo geslo uporniško: Aruk! But ga! Rukni ga! Kruha! – Zavladata je med moštvom krepka solidarnost, niti enega koraka več proti strelskim jarkom.«⁴⁴ Prek Tilmenta so korakali še 3 km v Casarso, kjer so se ustavili. Spotoma je polk srečal vračajoče se češke vojake, ki so korakali proti Vidmu, okrašeni z belimi rožami in brez vsakih oficirjev. Čehi so polku na kratko pojasnili, kakšen je položaj v prvih linijah. V Casarsi je polkovni poveljnik polkovnik Anton Möstl⁴⁵ poklical od vsake stotnije po enega moža in enega podčastnika ter jih povprašal, kaj pravzaprav želijo in kaj mislijo:

»Ali naprej ali nazaj?

Neki Goričan mu je odgovoril: »Gospod! Štiri leta se bijem. Očeta in mater so mi ubili ter hišo razdejali! Sedaj naj grem v zakope, da še mene ubijejo? Ne! V Jugoslaviji zgradim svoj dom. Mi Jugoslovani nimamo nobenega sovražnika več!«

Te enoglasne izjave slovenskega vojaštva so karakteristične, ker takrat še nobenemu ni bilo ničesar znanega o velikem prevratu v domovini in je polk izvršil upor na svojo lastno iniciativo. Sploh vse formacije soške armade niso niti sanjale o kakem razpadu, ker so še vsi bili krepko uverjeni, da se umaknejo samo za stare avstrijske meje.«⁴⁶

Sklep moštva je polkovnik sporočil pristojnemu poveljstvu, to pa je odredilo, da naj polk odkoraka še do naslednje vasi. Tam naj prenoči in ostane. To

⁴³ Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti. *Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 1.

⁴⁴ Samo Pahor, Slovenci in propad avstroogrške armade: 24. oktobra se je gorski strelski polk v Codroipu uprl in ni odšel na fronto. *Primorski dnevnik*, 19. 11. 1968, str. 21.

⁴⁵ Anton Möstl Edler von Alpenhorst. V polkovnika je napredoval 1. 5. 1916. Bil je predzadnji poveljnik polka, od katerega se je poslovil v Gorici. O tem glej: Ivan Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Borec, Ljubljana 1966, str. 362–363.

⁴⁶ Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti. *Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 2.

povelje je bilo sporočeno moštvu, a se je temu uprlo, saj ni želelo storiti niti koraka več naprej. Zato so ostali čez noč na cesti v Casarsi. Poveljujoči so to sporočili nadrejenim, od tam pa je prišlo to sporočilo: »Če se polk zaveže, da bo branil meje proti Italiji, gre lahko nazaj.«⁴⁷

Lojze Ude je o tej noči zapisal:

»Kako je bilo z nami tisto noč! Težko je povedati.

Ali se je zdela našim, v vojnih letih trpljenja vajenim dušam zmaga tako velika, da ji nismo mogli verjeti in da smo se bali zasede? Ali se je budilo v nas zopet nezaupanje proti Italijanom? Ali pa na as je mučila vedno izrazitejša zaves, da ni jasnega cilja pred nami in da samo »nočemo na fronto« ter »gremo domov« še ne zadostuje?

Tako smo sedeli okrog ognjev ob cesti pred Casarso v noči od 29. na 30. oktober. Ne zmagoslavnega petja ni bilo, ne vriskanja. Celo noč ni primarširal noben polk od fronte nazaj. Le nebo je močno žarelo na zahodu in odsvit topniškega ognja je bilo videti v oblakih. Zamolklo je grmelo.

Utrujeni smo zadremali. V jutranjem svitu smo odkorakali nazaj. Tam pod vzhajajočim soncem je ležala domovina. /.../«⁴⁸

Dne 29. oktobra se je polk obrnil iz Casarse proti Codropiu, od tod je koralakal prek Palmanove do Gradiške (it. Gradisca), tam pa je prenočil. Nihče ni niti slutil ničesar o velikem prevratu. Od tam so poročniki Končan, Rajer, Nanut in Hočevar po nadaljnja navodila odšli v Gorico, kjer so jih obvestili o prevratu in ustanovitvi nove države.⁴⁹

Omenjeni upor slovenskih fantov je bil v zgodovinopisju morda nekoliko v senci drugih uporov (judenburški, radgonski npr.), morda pa si zato v luči prihajajoče stote obletnice teh dogodkov tudi upor v Codroipu zasluži več pozornosti med slovenskimi pa tudi tujimi zgodovinarji. Pričujoči prispevek je le skromen prispevek k temu.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Slovenije:

AS 231 Ministrstvo za prosveto, personalne mape, škatla 50.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 26. 1. 1924, str. 2–3.

⁴⁹ O bivanju 2. gorskega strelskega polka v Gorici in njegovi poti v Ljubljano glej: Branko Marušič, 2. Gorski strelski polk novembra 1918 v Gorici. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, št. 7, Društvo Soška fronta Nova Gorica, Nova Gorica, 2012, str. 28–31.

Avstrijski vojni arhiv na Dunaju (ÖSTA/KA):

Bericht vom 44. Sch. D. Kmdo, Op. Nr. 772/1 vom 25. Oktober 1918. V: ÖSTA/KA, AOK, Op. Abt., Ktn. 357.

Bericht von Hptm. Aud. Dr. Franz Bytzek, Ger. D. Isa. V: ÖSTA/KA, AOK, Op. Abt., Ktn. 357.

Tržiški muzej:

Nekaj spominov kako se je začelo samo gibanje za upor proti bivši Avstriji 1918. V: Tržiški muzej, novejša zgodovina, 1. svetovna vojna, ovoj 12.

Tiskani viri, časopisni viri in literatura

Ernest Adamič, *Ljudje v viharju: povest o koncu vojne*. Mladinska matica, Ljubljana, 1940.

Ernest Adamič, Upor v Codroipu. *Delo*, 9. 10. 1968, str. 3.

Ivan Debevec, Pred razpadom na fronti. *Jugoslavija*, 20. 12. 1918, str. 1–2.

X. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1914/1915. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1915.

XII. in XIII. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskih letih 1916/17 in 1917/18. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1918.

XI. Izvestje knezoškofijske privatne gimnazije v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano o šolskem letu 1915/1916. Zavod sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1916.

Metod Golmajer, Upor v Codroipi (Spomini ob desetletnici). *Slovenec*, 24. 10. 1928, str. 6.

Koledar za navadno leto 1921. Narodna tiskarna v Gorici, Gorica, 1920.

Franc Kranjc, Lovska družina. *Naš časopis: glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva občine Vrhnika*, leto 5, številka 33, april 1977, str. 8.

Letopis Cerkve na Slovenskem 2000.

Branko Marušič, 2. Gorski strelski polk novembra 1918 v Gorici. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, št. 7, Društvo Soška fronta Nova Gorica, Nova Gorica 2012, str. 28–31.

Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah*. Karantanija, Ljubljana 2006.

Ivan Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*. Borec, Ljubljana 1966.

Samo Pahor, Slovenci in propad avstro-ogrskе armade: 24. oktobra se je gorski strelski polk v Codroipu uprl in ni odšel na fronto. *Primorski dnevnik*, 19. 11. 1968, str. 21.

Constantin Schneider, *Die Kriegserinnerungen 1914–1919*. Böhlau Verlag Ges. M. b. H. und Co. Kg, Wien – Köln, Weimar, 2003.

Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 1. 12. 1923.

Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 15. 12. 1923.

Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 5. 1. 1924.

Lojze Ude, Upor slovenskega polka v Furlaniji. *Avtonomist*, 8. 12. 1923.

Lojze Ude, Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 185–205.

Upor slovenskega polka v Codroipi. – Tako se spominjajo upora še živi udeleženci. *Primorski dnevnik*, 22. december 1968, str. 22.

Marko Waltritsch, Upor slovenskih vojakov v Codroipu (5). *Primorski dnevnik*, 10. 11. 1993, str. 9.

THE REVOLT OF THE 2nd IMPERIAL-ROYAL STATE ALPINE RIFLES IN CODROIPO IN 1918

Summary

In 1918, there were many revolts in the Habsburg army. The revolts took place mostly in the hinterland, at the end of the war also on the front. At the end of October 1918, the 2nd Imperial-Royal State Rifles also revolted in the city of Codroipo because of bad conditions and the repeated departure to the front. The revolt that has taken lives was suppressed by three neighbour regiments and the rebels were taken to court. The treatise for the first time presents the “opposite side” point of view and a list of names of the 2nd Imperial-Royal State Alpine Rifles Slovene soldiers that were killed during the revolt.

DER AUFSTAND DES K. K. KAISERSCHÜTZEN-REGIMENT „BOZEN“ NR. II IN CODROIPO IM JAHR 1918

Zusammenfassung

Im Jahr 1918 kam es in der habsburgischen Armee zu Truppenaufständen. Die Aufstände ereigneten sich im Umland, zum Kriegsende auch an der Front. Unter der Aufstandstruppen fand sich wegen schlechten Bedingungen und erneutem Aufmarsch an die Front auch der k. k. Kaiserschützen-Regiment „Bozen“ Nr. II, der Ende Oktober 1918 in der Stadt Codroipo meuterte. Der Aufstand, der auch Menschenleben verlangte, wurde von der Militärbrigade mit der Hilfe von drei anderen Regimentern unterdrückt, gegen die Meuterer wurden Gerichtsverfahren eingeführt. In der Abhandlung werden zum ersten Mal die Stellungen zu den Meuterer aus der Perspektive der „Gegnerseite“, sowie die erste Namenliste der slowenischen Soldaten des k. k. Kaiserschützen-Regiment „Bozen“ Nr. II, die während des Aufstands ums Leben kamen, vorgestellt.